

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η σύγχρονη Κίνα είναι αναμφισβήτητα η ανερχόμενη οικονομική και γεωστρατηγική υπερδύναμη¹. Από το 2010 είναι η δεύτερη παγκοσμίως μετά τις ΗΠΑ. Σύμφωνα με όλες τις προβλέψεις, τα επόμενα χρόνια θα γίνει η πρώτη οικονομική δύναμη στον πλανήτη². Αυτό θα συμβεί σε δέκα, είκοσι ή το πολύ τριάντα χρόνια, ανάλογα με τις εκτιμήσεις, εκτός αν η τάση ανατραπεί λόγω των ανακατατάξεων που επιφέρει η παγκόσμια κρίση.

---

1. Βλ. ενδεικτικά Κ. Mahbubani, «Doit-on avoir peur de la Chine?», *Le Monde Diplomatique*, Avril 2019, σσ. 1, 22-23 και Η. Kissinger, *Παγκόσμια τάξη*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη, 2014, σ. 301 επ. και D. Kotz, «Can China's rise continue?», *China Policy Review*, 2013, www.people.umass.edu και L. Panitch – S. Gindin, «The integration of China into global capitalism», *International Critical Thought*, vol. 3, No 2, 2013, σ. 146 επ. και E. Lincot – B. Courmont, *La Chine en défi*, Paris, Erick Bonnier, 2012, σ. 199 επ. και R. Bitzinger, «La modernisation de l'armée chinoise 1997-2000», *Perspectives Chinoises*, 4/2011, σ. 7 επ. St. Bessière, *Η Κίνα στην αυγή του 21ου αιώνα*, Αθήνα, εκδ. Κέδρος, 2007, σ. 19 επ. και Z. Brzezinski, *Η μεγάλη σκακιέρα*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη, 1998, σ. 271 επ.

2. Βλ. W. Jefferies, «China's challenge to the West: Possibility and reality», *International Critical Thought*, 7:1, 2017, σ. 32 επ. και J. Laprée (coord.), *Chine – Etats-Unis, quelles guerres économiques?*, Paris, V.A. Editions, 2018, ιδίως σ. 11 επ. και P. Picquart, *La renaissance de la route de la soie*, Lausanne, éd. Favre, 2018, σ. 163 επ.

Η εκτίναξη αυτή της ισχύος της Κίνας φαντάζει σήμερα σχετικά παράδοξη, αν συγκρίνει κανείς με την εικόνα που υπήρχε τις προηγούμενες δεκαετίες. Τη δεκαετία του 1970 και 1980 ήταν εξαιρετικά σπάνιες οι αναφορές σε αυτήν. Εξαιρέση αποτελούσαν όσοι ενδιαφέρονταν για το κοινωνικο-οικονομικό και πολιτικό της σύστημα. Οι επαφές, ειδικά της χώρας μας, με την Κίνα ήταν ελάχιστες και οι γνώσεις μας ακόμη λιγότερες.

Η δυτική βιβλιογραφία για το πολιτικό και οικονομικό σύστημα της Κίνας ήταν σχετικά περιορισμένη. Μόνο τις τελευταίες δεκαετίες υπήρξε μια πιο αξιόλογη ποσοτικά και ποιοτικά επιστημονική παραγωγή. Σε αυτό διευκόλυνε και το σταδιακό οικονομικό και επιστημονικό «άνοιγμα» της ίδιας της Κίνας³.

Και όμως, η Κίνα είναι μια χώρα με πανάρχαιο πολιτισμό. Αποτελούσε και αποτελεί από μόνη της το 1/3 της ανθρωπότητας. Θα μπορούσε να είναι από μόνη της μια ήπειρος. Είναι κάτι πολύ περισσότερο, άσχετα αν η ευρωπαϊο-κεντρική μας θεώρηση εμποδίζει συχνά να το κατανοήσουμε.

Η Κίνα υπάρχει ως ενιαίο κράτος, με διακυμάνσεις βέβαια, ήδη από το 220 π.Χ. Ο πολιτισμός της χρονολογείται στα πέντε χιλιάδες χρόνια⁴. Τα επιτεύγματά του υπήρξαν πολλά και σημαντικά. Στις αρχές του 14ου αιώνα η κινεζική οικονομία ήταν η ισχυρότερη του πλανήτη από την άποψη του κατά κε-

3. Βλ. για παράδειγμα J.-L. Domenach, «Regard sur la Chine», *Revue Internationale et stratégique*, 4/2007, σσ. 18-20 και J.-L. Domenach – X. Xiao-Planes, «De nouvelles sources pour l'histoire politique de la "première Chine Populaire: (1949-1976)»», *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 4/2012, σ. 121 επ.

4. Βλ. ενδεικτικά Ακαδημία Επιστημών ΕΣΣΔ, *Παγκόσμια Ιστορία*, Αθήνα, εκδ. Μέλισσα, 1965, τ. Α2, σ. 967 επ., τ. Β2, σ. 709 επ., 747 επ. και J. Needham, *La science chinoise et l' Occident*, Paris, éd. Du Seuil, 1973, σ. 56 επ. και Θ. Καρζής, *Η ιστορία και ο πολιτισμός της Κίνας*, Αθήνα, εκδ. Λιβάνη, 2000, σ. 393 επ. και P. Ebrey, *Κίνα, από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 2008, σ. 19 επ., 49 επ. και Ι. Τζαμτζής, «Πέρα από τις εσχαιές της ρωμαϊκότητας: παρατηρήσεις σχετικά με τη δικαιοϊστορική θεώρηση των ρωμαιο-σινικών σχέσεων», *Δίκαιο και Ιστορία*, τ. 2, σ. 73 επ.

φαλήν εισοδήματος. Στη διάρκεια του 19ου αιώνα, ωστόσο, η Κίνα, για μια σειρά λόγους που δεν είναι αντικείμενο του παρόντος βιβλίου, χαρακτηριζόταν από την υστέρηση στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, της τεχνολογίας, των κοινωνικών σχέσεων. Κυριαρχούσαν οι δουλοπαροικιακού τύπου σχέσεις⁵. Η Κίνα άργησε πολύ να εισέλθει στην καπιταλιστική περίοδο⁶.

Ακριβώς για τον λόγο αυτόν αποτέλεσε αντικείμενο εκμετάλλευσης και καταλήστευσης καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα και τις αρχές του 20ού. Οι βιομηχανικές δυνάμεις της Δύσης διψούσαν για αγορές και φτηνές πρώτες ύλες. Οι χώρες αυτές εισέρχονταν στην περίοδο του ιμπεριαλισμού. Κατέπεσαν με διάφορα προσχήματα στην αχανή Κίνα για να την καταλοπτεύσουν με όλους τους τρόπους, ακόμη και τους πλέον βάρβαρους και απάνθρωπους. Πρωτοστάτησαν η Βρετανία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ρωσία και, τέλος, η Ιαπωνία, καθεμία χωριστά, ενίοτε όλες μαζί και κάποιες φορές σε αντιπαράθεση μεταξύ τους⁷.

Τα εγκλήματα σε βάρος του κινεζικού λαού ήταν αμέτρητα, βάνουσα και πρωτοφανή. Κατά τον «αιώνα της ταπείνωσης» οι Δυτικοί αποικιοκράτες δεν δίστασαν να καταστρέψουν ακόμη και το θερινό ανάκτορο, ένα από τα πλέον όμορφα δημιουργήματα του ανθρώπινου πολιτισμού. Πρέπει ειδικά

---

5. Βλ. P. Ebrey, *Κίνα, από την αρχαιότητα έως σήμερα*, Αθήνα, εκδ. Οδυσσέας, 2008, σσ. 94 επ., 107, 109, 111, 113, 116-119, 121 επ., 156, 158 επ., 175-177, 191, 275 επ. και I. Kamenarovic, *La Chine classique*, Paris, Les Belles Lettres, 2010, σ. 119 επ. και Ακαδημία Επιστημών της ΕΣΣΔ, *Πολιτική Οικονομία*, Αθήνα, Πολιτικές και λογοτεχνικές εκδόσεις, χ.χρ., σ. 48. Για τις διάφορες ευρωπαϊκές αντίστοιχες μορφές κοινωνικών σχέσεων βλ. Φ. Ενγκελς – Κ. Μαρξ, *Για την προκαπιταλιστική κοινωνική εξέλιξη*, Αθήνα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2016, σσ. 125 επ., 179 επ., 213 επ.

6. Βλ. ένα μικρό μέρος της σχετικής επιστημονικής συζήτησης στο D.S. Landes, *Γιατί η Ευρώπη και η Δύση; Γιατί όχι η Κίνα;*, Αθήνα, εκδ. Πλέθρον, 2018.

7. Βλ. R. Girault, *Diplomatie européenne (nations et impérialismes 1871-1914)*, Paris, Payot, 2004, σ. 318 επ.

να μνημονευθεί η φασιστική βία της Ιαπωνίας σε βάρος του κινεζικού πληθυσμού. Για παράδειγμα μόνο στην πόλη Νανκίν, το 1938, δολοφονήθηκαν από τα ιαπωνικά στρατεύματα τριακόσιες χιλιάδες άμαχοι Κινέζοι και βιάστηκαν είκοσι χιλιάδες γυναίκες⁸.

Η ιμπεριαλιστική υπερεκμετάλλευση, η λεηλασία και η βία που τη συνόδευε για πάνω από εκατό χρόνια έπληξαν βαθιά την εθνική αξιοπρέπεια των Κινέζων. Μπορεί η κυρίαρχη τάξη να συμβιβάζοταν ή και να συνεργούσε σε αυτή την κατάσταση, όμως η μεγάλη πλειονότητα της κοινωνίας αντιδρούσε με διάφορους τρόπους. Οι πόλεμοι του οπίου⁹, η εξέγερση των Ταϊπίνγκ, η εξέγερση των Μπόξερ συγκλόνισαν την Κίνα, από τα μέσα μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα. Μόνο η εξέγερση των Ταϊπίνγκ λέγεται πως στοίχισε τριάντα εκατομμύρια νεκρούς. Τα πλήγματα για τον κινεζικό λαό ήταν βαριά και βαθιά.

Οι αυτοκρατορικές αρχές δεν μπόρεσαν και δεν θέλησαν να εκσυγχρονίσουν τη χώρα και να αντισταθούν στους ξένους εισβολείς. Τα κοινωνικά συμφέροντα που αντιπροσώπευαν δεν επέτρεπαν κάτι τέτοιο. Έτσι, η όποια προσπάθεια εκσυγχρονισμού στις αρχές του 20ού αιώνα ήρθε με πολύ μεγάλη καθυστέρηση. Εξάλλου, ήταν εξαιρετικά δειλή και περιορισμένη.

Αναπόφευκτο ήταν, επομένως, το ξέσπασμα της δημοκρατικής επανάστασης του 1911, που γκρέμισε την αυτοκρατορία. Δεν μπόρεσε, όμως, να οικοδομηθεί ένα δημοκρατικό καθεστώς. Η αστική τάξη ήταν πολύ αδύναμη και έντονα δεμένη με τα φεουδαρχικά συμφέροντα. Έτσι, ούτε ήθελε ούτε μπορούσε να οδηγήσει σε μια αστική δημοκρατία. Η Κίνα ολίσθησε αρχικά στη δικτατορία και, στη συνέχεια, η χώρα κατακερματίστηκε από τους διάφορους πολέμαρχους. Αυτοί

8. Βλ. Cl. Chancel – L. Liu Le Grix, *Le grand livre de la Chine*, Paris, Eyrolles, 2013, σ. 40.

9. Βλ. W. Travis Hanes III – F. Sanello, *Οι πόλεμοι του οπίου*, Αθήνα, εκδ. Γκοβόστη, 2004, ιδίως σσ. 15, 23 επ.

κυβερνούσαν δικτατορικά, προάγοντας τα συμφέροντα των ισχυρών επιχειρηματιών, των γαιοκτημόνων μαζί και των ξένων μεγάλων δυνάμεων. Η εξαθλίωση και η καταπίεση του λαού εντεινόταν¹⁰.

Το 1919 η Συνθήκη των Βερσαλλιών, με την οποία τερματίστηκε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, παρέδωσε και πάλι ένα τμήμα της Κίνας στην εκμετάλλευση των ξένων δυνάμεων. Το γεγονός προκάλεσε την εξέγερση των φοιτητών και των νέων, οι οποίοι τάχθηκαν στην πρωτοπορία του αγώνα για την εθνική ανεξαρτησία και την κοινωνική πρόοδο.

Η επόμενη δεκαετία σηματοδεύτηκε από την προσπάθεια για συνένωση της χώρας και την απαλλαγή της από τους πολέμαρχους και την ξένη κηδεμονία. Βασικοί πρωταγωνιστές στην προσπάθεια υπήρξαν το Κουομιτάγκ (Εθνικό Λαϊκό Κόμμα), που ήταν προσδεμένο με τα τμήματα εκείνα της αστικής τάξης της Κίνας τα οποία επιδίωκαν την ενοποίησή της, και το Κομμουνιστικό Κόμμα Κίνας, που είχε ιδρυθεί το 1921. Το τελευταίο είχε ακόμη πολύ μικρή επιρροή και ακολουθούσε πολιτική συμμαχίας με το Κουομιτάγκ.

Το 1927, όμως, και ενώ είχαν επιτευχθεί σημαντικά βήματα για την ενοποίηση της χώρας, το Κουομιτάγκ στράφηκε εναντίον του ΚΚ Κίνας και του εργατικού και αγροτικού κινήματος, ξεκινώντας από την εξόντωση των κομμουνιστών και συνδικαλιστών στη Σαγκάη, η οποία διεξήχθη με σφαγές, δημόσιους αποκεφαλισμούς και άλλες αποτρόπαιες μεθόδους. Άρχισε τότε η σύγκρουση ανάμεσα στις δύο δυνάμεις.

Από το 1931 και πιο συστηματικά από το 1937 σημειώθηκε η εισβολή της Ιαπωνίας στην Κίνα και η κατάληψη εδαφών της. Το ΚΚ Κίνας κήρυξε μονομερή κατάπαυση του πυρός προς το Κουομιτάγκ, θεωρώντας ότι προέχει η από κοινού αντιμετώπιση του εισβολέα. Δεν έπραξε αναλόγως το Κουομιτάγκ, το οποίο

---

10. Βλ. Ε.Ρ. Collotti, *Ιστορία της κινέζικης επανάστασης*, Αθήνα, εκδ. Εξάντας, 1975, σ. 80 επ.

ακολούθησε μάλλον ενδοτική πολιτική έναντι της Ιαπωνίας με συνέπεια την εκτόξευση του κύρους του ΚΚ Κίνας¹¹.

Όταν το 1945 η Ιαπωνία πητήθηκε και αποχώρησε, το ΚΚ Κίνας κατέθεσε επανειλημμένα προτάσεις ειρήνευσης και δημιουργίας συνταγματικής κυβέρνησης από κοινού με το Κουομιτάγκ¹². Όλες, όμως, απορρίφθηκαν από το τελευταίο, το οποίο με την ενίσχυση πλέον των ΗΠΑ συνέχισε τον εμφύλιο πόλεμο. Η στάση του αυτή, μαζί με τη σκληρή δικτατορική του διακυβέρνηση και την εξυπηρέτηση των συμφερόντων μιας ολιγαρχίας σε βάρος των αγροτών και εργατών το απονομιμοποίησαν στη συνείδηση του λαού. Αποτέλεσμα ήταν η ακόμη μεγαλύτερη στροφή των λαϊκών στρωμάτων προς το ΚΚ Κίνας και η νίκη του στον εμφύλιο πόλεμο, το 1949. Από τη χρονολογία αυτή ξεκινά ουσιαστικά η σύγχρονη Κίνα.

Το σημερινό κρατικό, πολιτικό και νομικό σύστημα της Κίνας αποτελεί για εμάς στην Ελλάδα, σε μεγάλο βαθμό, terra incognita. Η ακριβής φυσιογνωμία των κοινωνικο-οικονομικών σχέσεων που επικρατούν στη χώρα αυτή, ο ρόλος και η επίδραση της κρατικής εξουσίας, του νομικού συστήματος και του Συντάγματος στην κοινωνικοπολιτική πραγματικότητα παραμένουν αντικείμενο προς διερεύνηση. Η οικονομική, πολιτική και νομική επιστήμη στην Ελλάδα βρίσκονται σε πρώιμο στάδιο στο ζήτημα αυτό, αν και έχουν υπάρξει αξιοσημείωτες εξαιρέσεις¹³.

Στην παρούσα μελέτη επιχειρείται η ανάδειξη και μελέτη του κοινωνικού χαρακτήρα της κρατικής εξουσίας στην Κίνα,

11. Βλ. για παράδειγμα τη συναρπαστική διήγηση του E. Snow, *Το κόκκινο άστρο πάνω από την Κίνα – Η εποποιία της κινέζικης επανάστασης*, τ. 1 και 2, Αθήνα, εκδ. Πλανήτης/Προμηθέας, 1975.

12. Βλ. Υπουργείο Ανώτερης Εκπαίδευσης Λ.Δ. Κίνας (1958), *Ιστορία της κινέζικης επανάστασης*, Αθήνα, εκδ. ΚΨΜ, 2010, σσ. 519-522, 582-583.

13. Βλ. για παράδειγμα Α. Βλάχου – Π. Μαυροκέφαλος, *Ο σοσιαλιστικός μετασχηματισμός της Κίνας*, Αθήνα, εκδ. Ίδρυμα Μεσογειακών Μελετών, 1989 και Χ. Παπασωτηρίου, *Η Κίνα από την ουράνια αυτοκρατορία στην ανερχόμενη υπερδύναμη του 21ου αιώνα*, Αθήνα, εκδ. Ποιότητα, 2013.

όπως αυτή οικοδομήθηκε και εξελίχθηκε από το 1949 έως σήμερα. Ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά της κρατικής εξουσίας που δημιουργήθηκε ως αποτέλεσμα της επανάστασης που ολοκληρώθηκε το 1949; Πώς μετεξελίχθηκε το κράτος; Ποιοι παράγοντες επέδρασαν και σε ποια κατεύθυνση; Τι είναι σήμερα το κινεζικό κράτος;

Η ταξική φυσιογνωμία κάθε κράτους πρέπει να αποτελεί αντικείμενο συγκεκριμένης ανάλυσης. Δεν προσδιορίζεται από την εικόνα που έχει η ίδια η κρατική εξουσία ή η κοινωνία για το κράτος της, ούτε από την εικόνα που το κράτος καλλιεργεί για τον εαυτό του.

Για να διαλευκανθεί πραγματικά το ζήτημα πρέπει να εξετάζονται: 1. Η οικονομική βάση επί της οποίας εδράζεται το κράτος, τόσο οι παραγωγικές δυνάμεις όσο και οι παραγωγικές σχέσεις. 2. Η σχέση του κράτους με την οικονομικά κυρίαρχη τάξη. 3. Η κοινωνική θέση των «κορυφών» του κράτους. 4. Η δομή του κράτους και η σχέση του με τις διάφορες κοινωνικές τάξεις. 5. Η κατεύθυνση και ο τρόπος παρέμβασης του κράτους στην οικονομία.

Το περιεχόμενο και η μορφή του κράτους βρίσκονται σε διαλεκτική σχέση μεταξύ τους. Οι πολιτειακές και συνταγματικές μορφές αντανakλούν το ταξικό περιεχόμενο, αλλά και αντεπιδρούν σε αυτό και το διαπλάθουν. Με αυτή την έννοια, η μελέτη του περιεχομένου και της μορφής δεν ταυτίζονται, αλλά πρέπει οπωσδήποτε να συνδιαλέγονται.

Έτσι, η μελέτη του κρατικού φαινομένου στην Κίνα στο παρόν βιβλίο βασίστηκε σε έναν βαθμό στη μελέτη των Συνταγμάτων της Λαϊκής Δημοκρατίας της Κίνας. Αυτό έγινε γιατί κάθε Σύνταγμα αντικατοπτρίζει σε έναν βαθμό τις κυρίαρχες οικονομικές, πολιτικές σχέσεις. Μας δίνει σε συνόψιση τα βασικά χαρακτηριστικά του κράτους και του πολιτικού συστήματος. Ένα Σύνταγμα είναι ένας καθρέφτης –αν και συχνά παραμορφωτικός– της κοινωνικο-πολιτικής πραγματικότητας. Άρα εκεί μπορεί κανείς να βρει πολλά, αλλά όχι όλα τα στοι-

χεία της φυσιογνωμίας ενός κράτους. Και μάλιστα θα τα βρει κρυμμένα, καλυμμένα κάτω από ένα λιγότερο ή περισσότερο παχύ ιδεολογικό στρώμα. Γι' αυτό σε καμιά περίπτωση δεν αρκεί η μελέτη των Συνταγμάτων ή και μερικών ακόμη βασικών νομοθετημάτων για να εξάγει κανείς ασφαλή συμπεράσματα. Όπως κάθε Σύσταγμα, έτσι και τα κινεζικά αντανακλούν έναν συσχετισμό κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων, ο οποίος μάλιστα συσχετισμός περιλαμβάνει μια κυρίαρχη συνιστώσα¹⁴.

Μπορεί να διακριθούν τέσσερις σημαντικές περιόδους στην εξέλιξη του κράτους μετά την επικράτηση της επανάστασης. Η πρώτη ξεκίνησε από το 1949 και ολοκληρώθηκε περίπου το 1958, όταν άρχισε η ταραχώδης περίοδος με το «μεγάλο άλμα μπροστά» και ακολούθησε η «πολιτιστική επανάσταση». Η δεύτερη αυτή περίοδος έκλεισε περί το 1978 με τον θάνατο του Μάο (1976), την πολιτική αλλαγή και την υιοθέτηση του Συντάγματος του 1978. Η τρίτη περίοδος ξεκίνησε τότε και διάρκεσε σχεδόν μέχρι το 1993. Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 μέχρι σήμερα εκτείνεται η τέταρτη περίοδος, της οποίας το βασικό χαρακτηριστικό είναι το άνοιγμα στην οικονομία της αγοράς.

Σε κάθε περίπτωση, η παρούσα μελέτη προσπάθησε να αποφύγει δύο παγίδες οι οποίες συναντιούνται πολύ συχνά στη σχετική με την Κίνα βιβλιογραφία. Η πρώτη είναι η τάση δαιμονοποίησης, η οποία έχει συνήθως ως βάση την προσπάθεια «ιδεολογικής» καταδίκης της κινεζικής επανάστασης ή προφανή γεωστρατηγικά κριτήρια. Η δεύτερη είναι εκείνη της ωραιοποίησης της μιας ή της άλλης περιόδου της μεταπολεμικής Κίνας, η οποία επίσης έχει στενά «ιδεολογικά» (ορθότερα: ιδεοληπτικά) κίνητρα.

Το βιβλίο που κρατά στα χέρια του ο αναγνώστης επιχειρεί να θέσει τα ζητήματα με ψύχραιμο επιστημονικό τρόπο, να

14. Βλ. το κλασικό Α. Μάνεσης, *Συνταγματικό δίκαιο*, Ι, Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα, 1980, σ. 169 και Δ. Καλτσώνης, *Δίκαιο, οικονομική κρίση και δημοκρατία*, Αθήνα, εκδ. Τόπος, 2014, σ. 38 επ.

κατανοήσει και να αναλύσει με στέρεα μεθοδολογικά εργαλεία τη γένεση και εξέλιξη του κινεζικού κράτους. Η μη γνώση της κινεζικής γλώσσας από τον συγγραφέα στάθηκε αναμφίβολα ένα μεγάλο εμπόδιο στην προσπάθεια αυτή, όχι όμως αζεπέραστο με δεδομένη την ύπαρξη πλατιάς βιβλιογραφίας σε διάφορες ευρωπαϊκές γλώσσες. Παρότι το θέμα είναι, από μια άποψη, αχανές καταβλήθηκε προσπάθεια ώστε το τελικό αποτέλεσμα να είναι όσο το δυνατόν πιο ευσύνοπτο. Αυτό έγινε όχι μόνο για τη διευκόλυνση του μέσου αναγνώστη, αλλά και επειδή λόγοι ουσιαστικοί επιβάλλουν τη μέγιστη πειθαρρία κατά την ανάπτυξη ενός θέματος με τέτοια ευρύτητα. Θα ήταν ευκταίο, το βιβλίο αυτό να αποτελέσει έναυσμα για περαιτέρω μελέτες επί του θέματος από συγγραφείς που πιθανόν θα γνωρίζουν και την κινεζική γλώσσα.